

Biblioteka
NAUČNI SKUPOVI

Urednice:

Prof. dr Biljana Mišić Ilić
Prof. dr Vesna Lopičić

Glavni i odgovorni urednik:

Doc. dr Gordana Đigić

Akademski odbor:

Prof. dr Miloš Kovačević
Prof. dr Vesna Lopičić
Prof. dr Biljana Mišić Ilić
Prof. dr Đorđe Vidanović
Prof. dr Sofija Miloradović
Prof. dr Tatjana Paunović
Prof. dr Mihailo Antović
Prof. dr. Milica Živković
Prof. dr. Savka Blagojević
Prof. dr Slávka Tomaščíková
Prof. dr Walter Epp
Prof. dr. Janoš Kenjereš
Prof. dr. Kristobal Kanovas
Prof. dr. Marija Knežević

Sekretari konferencije:

Sanja Ignjatović
Nikola Tatar

Recenzenti:

Prof. dr. Đorđe Vidanović
Prof. dr. Slavica Perović
Prof. dr. Sreto Tanasić

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

**JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREME
JEZIČKA ISTRAŽIVANJA**

Zbornik radova

Urednice:
Biljana Mišić Ilić
Vesna Lopičić

Niš, 2017.

ГЛАГОЛИ СА ПРЕФИКСОМ ЗА- КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ ПОЧЕТНЕ СИТУАЦИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ – КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП¹

Сажетак: Основни циљ овог рада јесте да се на примеру глагола са префиксом *за-* покаже да је оправданије претпоставити да глаголски префикси не означавају надискусствене, високоапстрактне појмове као што је, рецимо, почетност (отпочети нешто), већ искуствене обрасце наспрам којих се индукују такви појмови (рецимо – отпочињање отежаног кретања, или отпочињање стања неперцептибилности). Одабрали смо префикс код кога сви консултовани аутори препознају значење почетности и који се у литератури често проглашава празним, граматичким префиксом. У примарном, просторном значењу овог префикса препознаје се неколико сликовних схема заклона. Анализирали смо искуствени комплекс у чијој су основи те схеме, лоцирајући у њему обрасце почетности, што нам је омогућило да предвидимо који се искуствени типови почетних ситуација могу наћи међу глаголима са префиксом *за-*. Увид у лексички корпус показао је да се глаголи који имају овај префикс и упућују на почетност могу сматрати експонентима тих предвиђених ситуационих образаца.

Кључне речи: глаголски префикс *за-*, почетност, сликовне схеме, заклон, семантика префикса

У србистичкој и кроатистичкој дериватологији глаголским префиксима се често приписују и врло апстрактна, граматичка значења, а једно од таквих јесте и – почетност. Преглед домаће литературе показује да се то значење доводи у везу са великим бројем префикса, као и да њихов инвентар није подударан код различитих аутора². Међу ретким префиксима који су сви аутори повезали са почетношћу јесте, управо, префикс *за-*, за који се, поред тога, често констатује да се реализује и као семантички испражњен, граматички префикс (исп., нпр.,

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 178009: *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног језика САНУ*, који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Консултовали смо следеће студије: Белић (2000), Грубор (1953), Стевановић (1970), Клајн (2002), Бабић (2002), Ивановић (2012). Готово сви аутори помињу почетност у вези са префиксима *за-*, *уз-* и *про-*, а свеукупно се почетност региструје код десетак префикса, мада тачан инвентар није усаглашен.

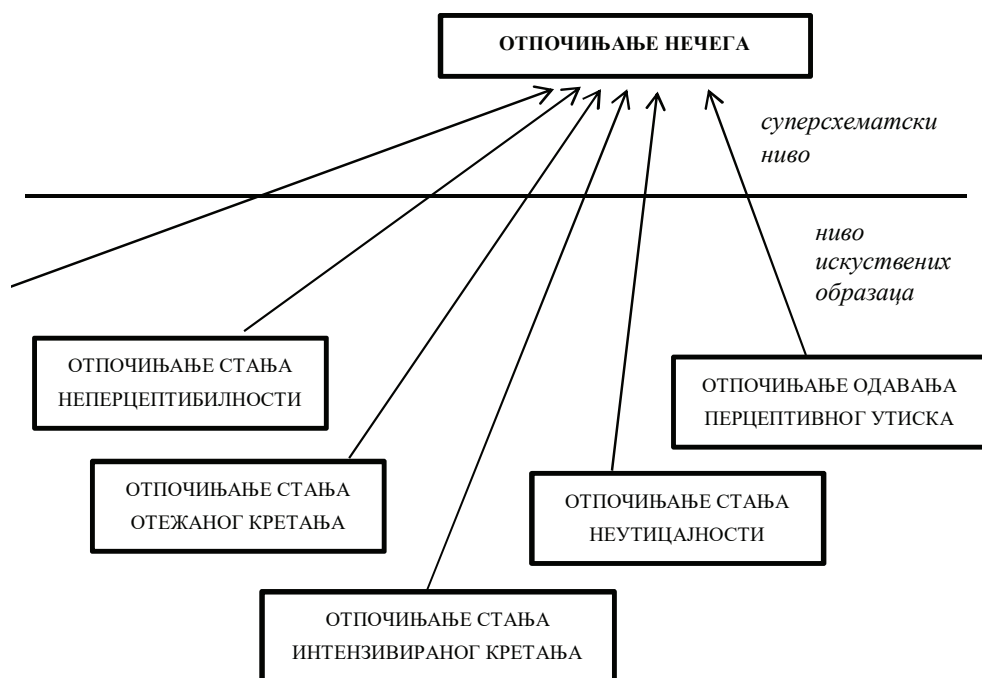
Грицкат 1966–1967, Клајн 2002). Савремена, когнитивнолингвистички оријентисана истраживања глаголских префикса у словенским језицима показују пак да је оправдано сматрати да се значење префикса никада не уопштава до граматичке информације и да је, стога, оправданије говорити о преклапању префиксалног значења са значењем основе него о семантички празним префиксима (в. Janda et al. 2013; Šarić 2014).

Идеју да се глаголским префиксом може изразити апстрактно, граматичко значење можемо одредити као *суперсхематску хипотезу*, користећи термин *суперсхема* којим је Џ. Грејди (2008) означио мисаони ниво апстрактнији од нивоа сликовних схема. Суперсхематском нивоу, заправо, припадају категорије које нису саме по себи искуствено доступне. Рецимо, не можемо ни видети ни замислити ЕНТИТЕТ све док га са суперсхематског нивоа не спустимо на искуствени – са КАМЕНОМ или ЗГРАДОМ такав проблем немамо. Слично је и са појмовима као што су РЕЛАЦИЈА, СТАЊЕ, ОГРАНИЧЕНА АКТИВНОСТ, НЕОГРАНИЧЕНА АКТИВНОСТ, ПОЧЕТНОСТ, ИЗВРШЕНОСТ и сл.

Рећи да одређени префикс може означавати почетност, на први поглед, изгледа потпуно разумљиво: глагол *невати* означава радњу, а глагол *запевати* отпочињање те радње. Међутим, ако суперсхематском хипотезом покушамо да осветлимо парадигматику глаголских префиксата, наћи ћемо се у ћорсокаку. Наиме, ако два префикса имају исто значење, можемо очекивати да ће бити и међусобно заменљиви. Аутори се, на пример, углавном слажу да и *за-* и *про-* могу значити почетност, што нас оставља у недоумици зашто поред *прорадити* („почети радити, функционисати“) немамо и **зарадити* у истом значењу, или зашто поред *заћутати* немамо **проћутати*, а имамо *ућутати*.

Наша је претпоставка да се значење почетности не остварује као суперсхематска категорија већ да префикс има приступ само оним искуственим типовима почетних ситуација³ које се могу извести из сликовне схеме (или сликовних схема) на коју (које) префикс примарно упућује. Овакав модел, дакле, подразумева да префикси могу бити заменљиви само ако упућују на исти искуствени образац. Тако, на пример, префикси у *заћутати* и *ућутати* реализују образац отпочињања стања НЕПЕРЦЕПТИБИЛНОСТИ (укидања ПЕРЦЕПТИБИЛНИХ СИГНАЛА), који је повезан са сликовним схемама *заћи* и *ући* (када неко зађе иза нечега или уђе у нешто – у типичном случају престаје да буде перцептибилан онима који су га до тог тренутка јасно видели). Ту општу хипотезу о значењима глаголских префикса можемо стога назвати *хипотезом искуственог (несуперсхематског) нивоа*. У овом раду смо на корпусу глагола са префиксом *за-* који означавају почетност проверили оправданост овакве хипотезе.

³ Под типом почетности М. Ивановић (2012) подразумева три категорије почетног значења: иницијално-инхоативно, иницијално-ингресивно и иницијално-резултативно значење. Ми, међутим, термин *тип почетне ситуације* користимо у другачијем смислу – њиме означавамо искуствене обрасце преко којих се индукцијом долази до граматичке, суперсхематске категорије почетности (в. дијаграм 1).

Дијаграм 1. Однос суперсхематских и искуствених појмова: суперсхематски појам отпочињања доступан је индукцијом наспрам многобројних конкретних искуствених ситуација отпочињања, од којих су само неке приказане на дијаграму

Методологија коју смо применили састојала се из следећих корака:

1. Саставили смо корпус глагола са префиксом *за-* и значењем почетности, ексцерпирањем лексема из Једнотомника Матице српске (РМС). За проверу значења и допуну корпуса користили смо велики Речник САНУ.
2. Сlikовносхематском анализом установили смо које типове почетности можемо очекивати код глаголског префикса *за-*.
3. На корпусу смо проверили да ли се претпостављени типови почетности заиста остварују, односно – да ли забележени глаголи припадају искуственим обрасцима које је предвидела сликовносхематска анализа.

1.1. Сlikовносхематски приступ глоглском префиксу *за-*

Теоријско-методолошки модел од кога полазимо у истраживањима глоглским префикса⁴ почива на следећим теоријским поставкама:

1. Глоглски префикси своја значења остварују у посебним појмовним матриксама, које означавамо као искуствене комплексе (И-комплекс)

⁴ Овај рад је део когнитивнолингвистичких истраживања које спроводимо за потребе докторске тезе о глоглским префиксима у савременом српском језику.

- се). Сваки И-комплекс организован је око неког основног типа просторних објеката (просторног примитива⁵). Рецимо, префикс *из-* дела у комплексу АБЛАТИВНОГ САДРЖАТЕЉА, док се префикс *у-* повезује са комплексом АДЛАТИВНОГ САДРЖАТЕЉА.
2. Центар сваког И-комплекса чине обрасци једноставног просторног искуства – сликовне схеме, у којима се у улози оријентира појављује исти просторни примитив.
 3. Сливковне схеме су подложне трансформацијама.⁶
 4. Изнад сликовносхематског центра налази се мрежа натчулних импликација.⁷

Ако узмемо у обзир просторно значење предлога *за*, као и глаголе просторног искуства са префиксом *за-*, постаје јасно да је овај префикс повезан са И-комплексом заклона. Заклоном сматрамо сваки просторни ентитет који се налази између неког објекта и референтне тачке (посматрача) тако да наспрам референтне тачке својом структуром делимично или потпуно прекрива структуру тог објекта. У центру овог комплекса налазе се две сликовне схеме, које одговарају човековим основним просторним искуствима са објектима типа заклона: ЗАЛАЖЕЊЕ (релокализација у домен заклона) и ЗАКЛАЊАЊЕ (постављање заклона наспрам неког објекта). Оба поменута искуства су у лексичком фонду посведочена одговарајућим глаголима, које, у појмовном смислу, можемо сматрати основним *за-*префиксатима: *заћи* (ЗАЛАЖЕЊЕ) и *заклонити* (ЗАКЛАЊАЊЕ). Ове сликовне схеме подразумевају постојање три актанта: заклоњивача, заклоњеног објекта и заклона. Последњи актант се језички кодира одговарајућим предлошко-падежним конструкцијама (рецимо *заћи иза зида*, *заћи у шуму*, *заклонити завесом*), док се заклоњивач и заклоњени објекат, као специфичне реализације агенса и пацијенса, изражавају посредством глаголске валентности. Како су код залажења заклоњивач и заклоњени објекат референцијално стопљени – трајектор је у исто време и каузатор који својим кретањем узрокује локализацију иза заклона и пацијенс који бива заклоњен – ова схема се граматички реализује у форми једновалентних глагола. Са друге стране, заклоњивач и заклоњени објекат су аутономни ентитети у ситуацији заклањања, па су и глаголи који репрезентују ову сликовну схему двовалентни. Рефлексивном трансформацијом⁸, ипак, могуће је од схеме заклањања извести схему у којој ће се заклоњивач и заклоњено изједначити, чиме је добијена трећа сликовна схема – РЕФЛЕКСИВНО ЗАКЛАЊАЊЕ, која се језички манифестује појавом постформанта *се*: *заклонити се*.

И-комплекс заклона садржи и друге искуствене обрасце који су когнитивно наслоњени на поменуте три централне сликовне схеме. Погледајмо, ре-

⁵ Исп. термин просторни примитив код Mandler, Kanovas (2014).

⁶ О трансформацијама сликовних схема видети Lakoff (1987)

⁷ Исп. термин *интеграције* код Mandler, Cánovas (2014), као и термине *искуствене корелације* и *просторне сцене* у Grady (2003; 2005; 2008).

⁸ О рефлексивној трансформацији в. Lakoff (1987, 430–433).

цимо, гл. *заглавити*, за који се не може рећи да је директна реализација сл. схеме ЗАКЛАЊАЊА, али је ипак у вези са њом. Реч је о обрасцу ДОВЕСТИ ОБЈЕКАТ У ПОЛОЖАЈ НЕПОКРЕТЉИВОСТИ, који се може сматрати дериватом обрасца ЗАКЛОНИТИ ОБЈЕКАТ ДРУГИМ ОБЈЕКТОМ. Наиме, онемогућена покретљивост је једна од типичних импликација заклањања (када објекат заклонимо нечим, заклон га спречава да се креће у том правцу). Ова егзистенцијална, искуствено мотивирана појмовна веза прераста у метафоричку, чиме се омогућава префиксу којим се примарно указује на искуство заклона (а тек преко њега и на импликацију непокретљивости) да директно означи и искуство непокретљивости која није узрокована заклоном.

Овакво ширење опсега искуствених схема на које префикс упућује можемо означити као осамостаљивање искуствених импликација сликовних схема. На овај начин могуће је објаснити и како префикс који упућује на неко базично просторно искуство може бити доведен у везу и са обрасцима апстрактног, непросторног искуства. Погледајмо, рецимо, глагол *заинтересовати*, који би припадао појмовној парадигми заклањања. Једна од импликација постављања заклона јесте и усредсређивање пажње заклоњеног објекта на сам заклон. Претварањем ове искуствене условљености у метафоричку везу, префиксу који је повезан са чулним искуством омогућен је продор у натчулно сазнање.

Све три основне сликовне схеме заклона (залажење, заклањање и рефлексивно заклањање) представљају, очигледно, завршене темпоралне структуре, а не почетне ситуације. У управо представљеном теоријском моделу почетност би се могла уочити у импликацијском пољу поменутих схема, што би значило да префикс *за-* значење почетности метафоричким везама⁹ изводи из централних просторних образаца, односно да се глаголи са префиксом *за-* и значењем почетних ситуација могу објаснити као продукти осамостаљивања натчулних импликација сликовних схема заклона. Наш први задатак у провери ове хипотезе, стога, јесте идентификација импликацијских образаца који имају форму почетности у И-комплексу глаголског префикса *за-*.

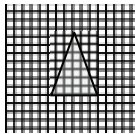
1.2. Почетност у И-комплексу заклона

У овом одељку представимо само део импликацијског поља И-комплекса заклона, указујући на обрасце почетности који се у њему уочавају. Која то стања отпочињу након што је агенс стигао иза заклона или поставио заклон испред неког објекта? Заклон се одражава на неколико искуствених димензија заклоњеног објекта – његову перцепцију и перцептибилност, његово

⁹ Те везе би се без проблема могле означити Грејдијевим термином *примарна метафора* јер испуњававају све услове које Грејди (Grady 2005) поставља. У расправу о томе да ли су сва метафоричка проширења префиксалног значења која смо у овом кратком прегледу навели примарне метафоре, овде не можемо дубље улазити. Нема сумње да метафора препозната у случају *заинтересовати* може бити примарна, али метафора у случају *заглавити* захтева преиспитивање Грејдијевог принципа супротстављености изворног и циљног појма по критеријуму чулности. Изгледа да би тај критеријум било оправдано свести на Грејдијев пар сликовни : одазивни садржај (в. Grady 2008).

кретање, његову могућност делања и изложеност утицајима. Све те димензије размотрићемо понаособ.

Перцептибилност заклоњеног објекта постаје зависна од самог заклона. У типичном случају заклон је нетранспарентан, па заклањање имплицира отпочињање стања *неперцептибилности* – заклоњени објекат нам више није видљив (сл. 1а). Међутим, заклон може бити мање или више провидан, па нам заклоњени објекат постаје чулно доступан кроз сам заклон, због чега ово стање можемо назвати *медиоперцептибилношћу* (сл. 1б). Ако је заклон пак мањи од заклоњеног објекта, он га само делимично сакрива и може се интегрисати у његову представу као нови перцепат, чиме, заправо, отпочиње специфично визуелно стање: перцептибилна модификованост новим елементом (који, стога, називамо неоперцепатом, па читаво стање можемо означити као *неоперцептибилност*; сл. 1в).

		
1. а. неперцептибилност (заклоњени објекат се не види од заклона)	1. б. медиоперцептибилност (заклоњени објекат је видљив кроз заклон)	1. в. неоперцептибилност (заклон се интегрише у визуелну представу заклоњеног објекта као нови визуелни елемент)

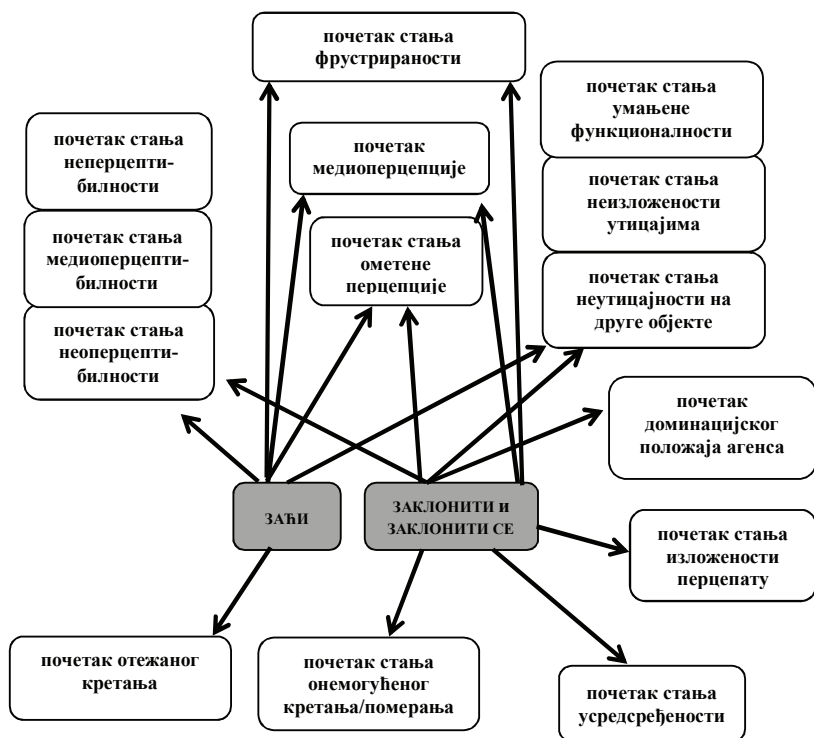
Дијаграм 2. Зависност перцептибилности заклоњеног објекта од заклона (заклон је у форми квадрата, заклоњени објекат у форми троугла)

И у домену перцепције коју има заклоњени објекат уочавамо неколико импликација. У типичном случају достизање стања заклоњености поклапа се са отпочињањем стања *потпуно онемогућене перцепције* – заклоњени не види објекте који су са друге стране заклона (или их бар не види јасно). Ако је заклон делимично транспарентан, можемо говорити о импликацији *почетка медиоперцепције* (заклон филтрира поглед заклоњеног ка другим објектима). Поред тога, заклон који се постави испред некога доминира његовим видним пољем, што указује на импликацију *отпочињања стања изложености једном перцепату*. На крају, будући да је заклон једини (или бар доминантни) објекат у видном пољу заклоњеног, он преокупира његову пажњу, што значи да се заклон повезује и са *отпочињањем перцептивне усредсређености на нешто*.

Лимитативна функција заклона уочава се и у искуству кретања: заклоњеност може подразумевати *отпочињање стања онемогућеног или отежаног кретања*. Ако је заклон дискретни предмет, кретање је најчешће заустављено, а ако је заклон материја у коју агенс улази (рецимо *заћи у шуму, заронити у воду*), кретање је отежано јер подразумева пробијање кроз ту материју.

Заклон се на сличан начин рефлектује и на могућност делања заклоњеног објекта. Иза заклона, заклоњени више не може физички да утиче на објекте од којих га заклон дели (импликација *отпочињања стања неутицајности*). Са друге стране, ни сам заклоњени објекат више није изложен утицајима објеката с оне стране заклона, што значи да се искуство заклоњености може повезати и са *отпочињањем стања неизложености*. Сл. схема ЗАКЛОНИТИ одликује се и једном специфичном импликацијом – постављање заклона испред неког објекта, тај се објекат доводи у субмисивни положај, односно само постављање заклона може бити *почетак стања доминације агенса над заклоњеним*. Поред тога, заклањање се може негативно одразити на функционалност заклоњеног објекта (ако, рецимо, извор светла или звука заклонимо нечим, тренутна функционалност тих предмета се смањује), па можемо говорити и о импликацији *отпочињања стања дисфункционалности*. На крају, ако имамо у виду да се највећи број поменутих импликација, заправо, реализује као инстанца ограничавајућих околности за заклоњени објекат, јасно је да је искуство заклона повезано са *отпочињањем општег доживљаја фрустрираности* (због ометене перцепције, отежаног кретања и онемогућеног утицаја).

Свих 14 поменутих импликацијских образаца почетних ситуација приказано је на дијаграму 2.

Дијаграм 3. Образци почетности у импликацијском пољу сликовних схема ЗАЛАЖЕЊА И ЗАКЛАЊАЊА

И-комплекс заклона садржи још једну, перифернију сликовну схему, која представља специфично чулно искуство повезано са заклањањем, заправо са његовом импликацијом визуелне неоперцептибилности. Реч је о схеми ЕМИТОВАЊА МАТЕРИЈЕ. Она подразумева да објекат, под одређеним околностима, сам емитује материју која добија улогу неоперцепата, новог перцептивног елемента у визуелној представи тог објекта (уп. ситуацију *он је заплакао* – сузе су нови перцептивни елемент на субјектовом лицу). Како су агентативни и пацијативни актанти у овој сл. схеми референцијално изједначени (агенс замог себе „заклања“ емитованом материјом), глаголи који репрезентују ову схему граматички су једновалентни.

Треба приметити још и да се ЕМИТОВАЊЕ МАТЕРИЈЕ по својој темпоралној структури значајно разликује од централних сл. схема заклона. Док је код централних само заклањање дискретног темпоралног карактера (ЗАЛАЖЕЊЕ ИЗА ЗАКЛОНА ИЛИ ПОСТАВЉАЊЕ ЗАКЛОНА ИСПРЕД НЕЧЕГА имају јасно уочљив завршетак), у овом случају заклањање је континуирано – већ при отпочињању емитовања материја добија функцију неоперцепата, али се њено емитовање наставља. У том смислу сликовна схема ЕМИТОВАЊА ЗАКЛОНА је, сама по себи, ситуација почетности, за разлику од сл. схема ЗАЛАЖЕЊА И ЗАКЛАЊАЊА, које су претпочетног карактера, односно тек имплицирију отпочињање одређеног стања.

Можемо, стога, очекивати да глаголи почетности са префиксом *за-* означавају или осамостаљени импликацијски образац (ИМ-образац) почетности у парадигмама централних сликовних схема заклона или реализацију периферне сликовне схеме ЕМИТОВАЊА МАТЕРИЈЕ.

2. Анализа корпуса

2.1. Деривати сликовне схеме ЗАЛАЖЕЊА

Уочено је више од 50 глагола који означавају почетну ситуацију и који се могу довести у везу са сликовном схемом ЗАЛАЖЕЊА. Притом, потврђено је осамостаљивање пет ИМ-образаца импликацијског поља ове сликовне схеме.

Да се образац ПОЧЕТАК СТАЊА ОНЕМОГУЋЕНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ (СУБЈЕКАТ ВИШЕ НЕ ПРИМА ПЕРЦЕПТИВНЕ СИГНАЛЕ) осамосталио у односу на визуелно заклањање показују управо глаголи који не припадају домену визуелног искуства а репрезентују тај образац: *заглувети*, *зажмурити*, *зажмирити*, *заслепети*. Овом низу можемо придружити и глаголе *заспати*, *задремати* будући да је стање спавања, заправо, стање готово апсолутне суспензије перцепције спољног света.

Осамостаљени образац ОТПОЧИЊАЊЕ СТАЊА НЕПЕРЦЕПТИВИЛНОСТИ репрезентују глаголи из аудитивног домена: *замучати*, *заћутати*, *зашутети*, *затихнути*, *замрети* (*о звуку*), *замирити*. Занимљив је и глагол *затињати*, који је пример енантисемије. Он може значити „почети слабије горети, почети се гасити“ и „почети тињати, почети слабо горети, запалити се slabим пламеном“.

У првом случају овај глагол би означавао смањену перцептибилност, будући да је реч о прелазу из интензивног горења у слабо горење. У другом случају пак реч је о почетности која је повезана са схемом ЕМИТОВАЊА МАТЕРИЈЕ (в. одељак 2.3).

Почетак отежаног кретања, како то показују наши налази, представља богату глаголску групу. Ове глаголе можемо поделити у неколико подгрупа у зависности од тога како се отежавајући фактор конкретизује. У типичном случају отежавајућа околност се огледа у материји кроз коју кретање отпочиње: *запловити*, *запливати*, *заронити*, *загњурити*¹⁰, *завеслати*, *заглибити*¹¹ као и данас архаични глагол *загрезати* („почети газити кроз снег“).

Други лик отежавајуће околности био би избор лоше путање (због чега ће кретање трајати дуже него да се ишло одговарајућим путем): *застранити* („поћи странпутицом“), *заоколити* („поћи околним путем“), *заблудети* („кретати погрешним путем“).¹²

Најбројнију подгрупу представљају глаголи код којих је отежавајућа околност сам начин кретања, који кретање чини ако не увек тежим онда бар споријим: *заврлудати*, *загегати*, *захрамати*, *затетурати*, *замиголити*, *закривудати* („почети се кретати цик-цак“), *заскакутати*, *заскакати*, *зашевељати* („почети се кретати љуљајући се“), *забауљати* и сл.

Отежавајућа околност се може реализовати и као неопходност поседовања одговарајуће вештине. Тако глаголи *забродити*, *заједрити*, *зајездити* (на коњу) и *зајахати*¹³ подразумевају да трајектор уме да управља одговарајућим превозним средством. У корпусу није забележен глагол *залевитирати*, који би такође припадао овој групи (да би се отпочело левитирање, неопходно је поседовање способности левитације).

¹⁰ Треба разликовати значење „заћи испод површине воде“ и „отпочети кретање, гњурење испод површине воде“. У првом случају глаголи *заронити* и *загњурити* представљају директне експоненте сл. схеме ЗАЋИ (са наглашеном импликацијом укидања перцептибилности). У другом случају они представљају глаголе почетности и репрезентују дериват исте сл. схеме.

¹¹ РСАНУ међу секундарним значењима овог глагола издваја и значење отпочињања кретања по меком, влажном тлу у које се пропада, што се илуструје примером: *Поведе под њоме коња и заглиби кроз блато*.

¹² Занимљиво је да су сва три глагола у савременом језику своје доминантно значење померили са искуства кретања у натчулни домен моралног понашања. Та промена је, наравно, остварена метафором ПОНАШАЊЕ ЈЕ КРЕТАЊЕ.

¹³ Разликујемо прелазно *зајахати коња* и непрелазно *зајахати* (*Зајахао је кроз поље*).

Дијаграм 4. Подгрупе глагола са префиксом *за-* који означавају почетак отежаног кретања

Регистровани су и глаголи који означавају ПОЧЕТАК СТАЊА СМАЊЕНЕ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ. Сви глаголи ове групе значе отпочињање неког специфичног стања које лимитира делатни потенцијал субјекта, било да је реч о стању физичке ограничености (*затупети* „почети бити туп“: *нож је затупео, затруднети, заболовати, ослабити, занемоћати, закржљати*), било да је реч о менталним способностима (*заблентавати, забудалити, заглупавити, заглупети, забенавити*). Неки од глагола у овој групи примарно могу означавати почетак стања физичке лимитираности, а секундарно почетак стања менталног ограничења (нпр. *закржљати, затупети*). Глаголи *забрљавити* и *зашепртљати*, који значе „почети неспретно, сметено радити“, у први план стављају не само стање сметености већ активност која је репрезент тог стања.

ОТПОЧИЊАЊЕ СТАЊА ФРУСТРАЦИЈЕ обухвата како глаголе физичке фрустрације (*загладнети, зажеднети, зазепсти*), тако и фрустрациона стања чији је изазивач менталне природе (*зажалити, затужити, забеснети*). И глагол *заратити* може се разумети као отпочињање фрустрационог стања, али у домену политичких односа.

2.2. Деривати сликовне схеме ЗАКЛАЊАЊА

Пронађено је око четрдесетак глагола који означавају почетне ситуације деривираних из основне варијанте сл. схеме ЗАКЛАЊАЊА. Глаголи ове групе су увек прелазни, а потврђено је осамостаљивање пет ИМ-образаца сл. схеме.

Велики број глагола ове скупине може се подвести под општи образац отпочињања доминацијске активности. Глаголи ове групе означавају почетак физичке модификације неког објекта: *заорати, зажвакати, закосити, закресати, застругати* и сл.

Пронађени су и глаголи који одговарају обрасцу ОТПОЧИЊАЊЕ ИЗЛОЖЕНОСТИ ЈЕДНОМ ПЕРЦЕПАТУ. Као што смо видели, овај ИМ-обрасац се темељи на чињеници да заклон (као визуелни перцепат) доминира видним пољем односно тренутним перцептивним искуством заклоњеног. Да образац осамостаљен од визуелног заклањања показује управо то што перцепат у овим случајевима припада домену доидира: *заголицати*, *замиловати*, *зачешати*, *заитипати*, *запецкати*, *засврбети* и др. Овде спадају и глаголи као *зажигати*, *заболети*, код којих је перцепат сензација бола.

Засебну групу чине глаголи перформативно-почетног значења, као: *запевати*, *засвирати* (неку композицију), *запевишати*, *завиждукати* (неку мелодију), *заплесати* (неку врсту плеса), *заиграти* (неку врсту плеса). Сви они означавају почетак ситуације извођења нечега, односно репрезентују осамостаљивање ИМ-обрасца ОТПОЧИЊАЊА МЕДИОПЕРЦЕПТИБИЛНОСТИ (заклоњени објекат је видљив само кроз заклон). Наиме, *песма која се пева* или *врста плеса који се плеше* представљају менталне објекте који добијају своју видљиву форму кроз специфично понашање агенса (плесање, играње), па онај ко изводи нешто представља, заправо, перцептивни медијум за оно што се изводи, односно *плес* и *песма* постају перцептивно доступни кроз извођача (као што је заклоњени објекат перцептивно доступан кроз транспарентни заклон).¹⁴

Пажњу привлаче и глаголи који означавају отпочињање осећања љубави, мржње или жеље: *заволети*¹⁵, *замиловати* („почети волети неког“), *задрагати*, *замрзети*, *зажелети*. И ови глаголи се темеље на медиоперцептибилној импликацији заклањања. Наиме, примарном метафором доживљај је гледање медиоперцептибилни образац почети видети некога/нешто кроз заклон преводи се у почети доживљавати некога/нешто кроз неку емоцију. Доживљавач је, дакле, у позицији метафоричког заклоњивача, емоција – метафоричког заклона, а објекат емоције – метафоричког заклоњеног објекта.

Видели смо у анализи сликовне схеме да једна од импликација почива на чињеници да заклоњивач након постављања заклона више нема директан физички приступ заклоњеном. Глаголи *занемарити*, *запустити*, *забаталити*, *запарложити* означавају отпочињање ситуације физичког занемаривања нечега, па се могу сматрати управо реализацијом осамостаљеног ИМ-обрасца ОТПОЧИЊАЊА СТАЊА НЕУТИЦАЛНОСТИ.

¹⁴ Овде би спадао и глагол *заглумити*, који није забележен у консултованим речницима, али се потврде могу наћи на интернету: *Ја бих се притајила, заглумила да сам мртва; Питала сам, заглумила невинице*.

¹⁵ РСАНУ бележи и прелазну нерефлексивну реализацију *заљубити неког* („почети волети“), али она, рекли бисмо, није нимало блиска савременом говорнику. Разлог треба тражити у томе што је глагол *заљубити се* у свести савременог говорника повезан само са сл. схемом ЗАКЛОНИТИ СЕ, односно – савремени говорник овај глагол не доводи у везу са сл. схемом ЗАКЛОНИТИ, па му је нерефлексивна употреба овог глагола страна.

2.3. Сливовна схема РЕФЛЕКСИВНОГ ЗАКЛАЊАЊА

У речничком корпусу је регистровано око 100 глагола који означавају почетност која би припадала парадигми сликовне схеме ЗАКЛОНИТИ СЕ. Сви глаголи ове групе имају, наравно, постформан *се*.

Прву групу чине глаголи који се могу подвести под опште значење ОТПОЧИЊАЊЕ НЕОПЕРЦЕПТИБИЛНОСТИ. Овај образац, наиме, има карактер импликације када је у ситуационом центру активност која доводи до стања неоперцептибилности (нпр. *замаскирати се* или *зацрвенити се* „намазати се црвеном бојом“). Међутим, када ситуација означава процес којим се појављује неоперцепат, овај образац постаје самосталан. Неоперцепати таквих процеса су нови визуелни елементи (*запенити се*, *запенушати се*, *загнојити се*, *заперутати се*), нова боја (*зацрвенети се* „почети бити црвен у лицу“, *закрвавити се*, *зајапурити се*, *зажутети се*¹⁶), визуелни утисак светлости и сјаја (*засребрити се* „почети сијати као сребро“, *забисерити се* „почети сијати као бисер“, *засијати се*, *зацаклити се*, *заблистати се*). Неоперцепатом се може сматрати и покрет¹⁷, па тако имамо низ глагола који означавају отпочињање серије истоврсних покрета: *зањихати се*, *заталасати се*, *закотурати се*, *залелујати се*, *заклатити се*, *закопрцати се*, *залепришати се* и сл.

Регистрована је и група глагола који се могу подвести под опште значење ПОЧЕТКА СТАЊА УМАЊЕНЕ ФУНКЦИОНАЛНОСТИ: *загрцати се*, *зајецати се*, *заплакати се*, *зајектати се*, *засмејати се*, *закикотати се* и др. Сви они, наиме, означавају отпочињање стања у којима субјекат не може нормално да говори. Веза овог обрасца за схемом рефлексивног заклањања је јасна – када се закљони нечим, субјектова функционалност је ограничена самим закљоном (као што је у наведеним ситуацијама ограничена специфичним гестовима: грцањем, јецањем, плачем, смејањем и сл.).

Глаголи као *загледати се*, *запиљити се*, *заблентавити се*, *забуљити се* конкретизују осамостаљени ИМ-образец отпочињања ПЕРЦЕПТИВНЕ УСРЕДСРЕЂЕНОСТИ. Метафором МЕНТАЛНО ИСКУСТВО ЈЕ ВИЗУЕЛНО ИСКУСТВО тај образац се трансформише у ОТПОЧИЊАЊЕ МЕНТАЛНЕ УСРЕДСРЕЂЕНОСТИ, што илуструје гл. *заинтересовати се*.

Уочени су и глаголи отпочињања специфичних менталних стања, као: *заљубити се*, *заблентавити се*, *заћорити се*, *залудети се* (нечим), *зарадовати се*, *заинатити се*, *зајогунити се*, *заплашити се*, *задивити се*, *зачудити се*, *заколебати се*. У тим се ситуацијама одређена емоција (љубав, инат, страх...) види као метафорички закљон који потпуно преокупира субјектов доживљај стварности: у метафоричком смислу, његово видно и делатно поље ограничено је тим закљонима, други објекти се могу видети, односно – доживети, само ако је закљон транспарентан, а и тада уз његову филтрирајућу улогу. Ови глаголи,

¹⁶ У значењу „почети бити жут, почети бити у жутом тону“, рецимо: *Цео екран се одједном зажуतेо*.

¹⁷ Покрет, као и сваки неоперцепат, може отежати препознавање објекта (уп. струну која мирује и струну која трепери).

стога, репрезентују образац отпочињања стања ОГРАНИЧЕНОГ ДОЖИВЉАЈА, која се метафором ДОЖИВЉАВАЊЕ ЈЕ ГЛЕДАЊЕ доводи у везу са осамостаљеним ИМ-обрасцем ОТПОЧИЊАЊЕ СТАЊА МЕДИОПЕРЦЕПЦИЈЕ.

Треба приметити да се отпочињање стања љубави изражава и глаголом *заволети некога* – чији је догађајни образац дериват сл. схеме ЗАКЛОНИТИ – и глаголима као *заљубити се* – код којих уочавамо догађајни образац изведен од сл. схеме ЗАКЛОНИТИ СЕ. Они се, како наша анализа показује, не могу сматрати апсолутним синонимима управо због тога што се ангажовањем различитих визуелних схема (ЗАКЛОНИТИ : ЗАКЛОНИТИ СЕ) отпочињање осећања љубави концептуализује из различитих углова – у првом случају фокус је на промени субјектовог доживљаја вољене особе (види је кроз метафорички заклон љубави), а у другом пак на промени субјектовог менталног стања (он се метафорички заклонио том љубављу).

2.4. Сликавна схема ЕМИТОВАЊА МАТЕРИЈЕ

Реч је о врло богатој групи једновалентних глагола почетности – у нашем корпусу има их преко 250. Већ смо напоменули да је ово једнина скупина у којој се значење почетности везује за саму сл. схему, као и да емитована материја има улогу неоперцепата. У основном облику неоперцепат је визуелне природе и представља материју која прекрива површину емитера: *забалити, загнојити, закрварити, заслинити, заплакати, засузити, запенити* и сл. У типичним случајевима емитовани неоперцепат привлачи пажњу посматрача и представља истовремено перцептивну доминанту.

Пронађен је и велики број глагола који репрезентују не директно схему ЕМИТОВАЊА МАТЕРИЈЕ већ управо осамостаљену импликацију ОТПОЧИЊАЊА ЕМИТОВАЊА ПЕРЦЕПТИВНЕ ДОМИНАНТЕ. У визуелном домену она се реализује као светлост (*забуктати, запламтети, засветлуцати, засијати, зажарити*), боја (*образи су зацрвенели, забледео је одједном*) и покрет (*зацупкати, затреперити, замлатарати, заталасати*¹⁸).

Перцептивна доминанта може бити и олифакторне природе (*засмрдети, замирисати, завоњати, забаздети*), а забележен је и глагол из домена чула укуса – *загорчати* („почети бити горак“). Посебно место по бројности, како у парадигми схеме ЕМИТОВАЊА МАТЕРИЈЕ тако и у целокупној скупини глагола са префиксом за- који значе почетност, заузимају глаголи код којих се перцептивна доминанта остварује у аудитивном домену (забележили смо преко 150 таквих глагола), рецимо: *забрујати, забрботати, завикати, загаламити, загудети, зазвиждати, закликтати, залупкати, зањакати, запискати, затрешити, заћурликати, зацијукати, зашкргутати...*

Уочена је и мала скупина безличних глагола који означавају почетак неког збивања у природи: *закишити, заросити, заснежити, зајарити, запиркати* и сл. У овим случајевима перцептивне доминанте су природне појаве у чијој је основи материја или перцепат сличан материји који није нужно (само) визуел-

¹⁸ Реч је о непрелазним глаголима, рецимо: *површина реке је заталасала*.

не природе (киша, роса, снег, ветар, светлост, топлота). Као сложени перцепати (који се ослањају на комбинацију утисака из различитих чулних домена) појављују се годишња доба: *зајесенити*, *зазимити*, *залетити*.

3. Закључак

Анализа коју смо у овом раду спровели подразумевала је два корака: прво смо у И-комплексу ЗАКЛОНА лоцирали обрасце почетности, а потом смо проверили да ли глаголи са префиксом *за-* који означавају почетност репрезентују те теоријски предвиђене схеме. Централне сликовне схеме овог комплекса (ЗАЛАЖЕЊЕ, ЗАКЛАЊАЊЕ и РЕФЛЕКСИВНО ЗАКЛАЊАЊЕ) не изражавају почетност, али се почетност може уочити у њиховом имплицитном пољу. Са друге стране, сликовна схема ЕМИТОВАЊА МАТЕРИЈЕ, која у сликовном комплексу ЗАКЛОНА заузима периферан положај, по својој темпоралној структури јесте образац почетног догађаја. У том смислу, претпоставили смо да *за-*префиксати са значењем почетности представљају реализације или те периферне сликовне схеме или неког осамостаљеног импликацијског обрасца централних схема. Испоставило се да се сви анализирани глаголи могу видети као експоненти тих очекиваних образаца почетних ситуација.

На самом почетку учили смо да суперсхематска хипотеза не може да објасни зашто, на пример, префиксом *за-* не можемо заменити префикс у примеру *прорадити* („почети радити, функционисати“), иако је реч о глаголу почетности. Са друге стране, сликовносхематска анализа коју смо понудили може бити добра основа за објашњење таквих односа: *прорадити*, наиме, репрезентује образац ОТПОЧИЊАЊА ФУНКЦИОНАЛНОГ СТАЊА, са којим сликовне схеме ЗАКЛОНА, као што смо видели, нису повезане.

У светлу наше анализе, дакле, може се рећи да глаголски префикс *за-* има приступ догађајним обрасцима искуствене, нерафинисане, конкретизоване почетности, што, даље, говори у прилог хипотези о искустеном, несуперсхематском значењу глаголских префикса.

Литература

- Белић, А. 2000. *Универзитетска предавања из савременог српскохрватског језика*. Изабрана дела, 14. том. Београд: ЗУНС.
- Грицкат, И. 1966–67. Префиксација као средство граматичке (чисте) перфективизације. *Јужнословенски филолог*, XXVII, 185–223.
- Грубор, Ђ. 1953. *Аспектна значења*. Загреб: ЈАЗУ.
- Ивановић, М. 2012. *Изражавање акционалности у украјинском и српском језику*. Докторска дисертација, одбрањена на Филолошком факултету у Београду.
- Клајн, И. 2002. *Творба речи у савременом српском језику*. Први део. Београд / Нови Сад: ЗУНС, Институт за српски језик САНУ, Матица српска.

- Стевановић, М. 1970. *Савремени српскохрватски језик*, I, друго издање. Београд: Научна књига.
- Babić, S. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku, treće, poboljšano izdanje*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus.
- Grady, J. and Ch. Johnson. 2003. Converging evidence for the notions of subscene and primary scene. In *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*, R. Dirven, R. Pörings, eds., 533–554. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Grady, J. 2005. Primary metaphors as inputs to conceptual integration. *Journal of Pragmatics*, 37, 1595–1614.
- Grady, J. 2008. Superschemas and the grammar of metaphorical mappings. U *Cognitive Linguistics Research: Language in the Context of Use : Discourse and Cognitive Approaches to Language*, A. Tylor, Y. Kim, M. Takada (ured.), 339–360.
- Janda, L. et al. (2013). *Why Russian aspectual prefixes aren't empty*. Bloomington: Slavica Publishers.
- Johanson, M. 1987. *The Body in the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago: Chicago University Press.
- Mandler, J. / C. P. Cánovas. 2014. On defining image schemas. *Language and Cognition*, 6/4, 510–532.
- Šarić, Lj. 2014. *Prostor u jeziku i metafora*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Извори

- Речник српског језика (PCJ). 2007. Нови Сад: Матица српска.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика (РСАНУ). Београд: Српска академија наука и уметности.

Vanja Miljković

VERBS WITH PREFIX ZA- WHICH DENOTE INITIAL SITUATIONS IN THE CONTEMPORARY SERBIAN – A COGNITIVE LINGUISTIC APPROACH

Summary

In traditional Serbian and Croatian linguistic literature, a few verbal prefixes are often seen as language units with grammatical meanings, among which there is the meaning of initiation. Although there is no consensus among researchers regarding the number of prefixes which have that meaning, there is an agreement that prefix *za-* can denote beginning of an action or a state. The main problem with traditional approach is that prefixes, which are theoretically assigned to have the same grammatical meaning, are not actually interchangeable. For example, the meaning of initiation is found for both

prefixes *za-* and *pro-*, but the beginning of the state of quietness is expressed only with the verbs that have prefix *za-* ('*zaćutati*', '*zašuteti*') and the beginning of speech act is expressed with the verbs with prefix *pro-* ('*progovoriti*'). Therefore, we hypothesized that prefix *za-* could not mean an initiation at an abstract, grammatical level of thought but on the experiential level of specific kinds of events which is associated with spatial meaning of this prefix. In the physical domain this prefix could be linked with four image schemas: 1. schema of GOING INTO THE COVERING PLACE ('*zaći*'); 2. schema of PLACING A COVERING OBJECT IN THE FRONT OF SOMETHING ('*zakloniti*'); 3. reflective variation of the second schema ('*zakloniti se*'); 4. EMISSION OF THE MATTER schema ('*zaplakati*'). Only the last one is an initial event. The other schemas do not have the meaning of initiation but they are experientially linked to the specific kinds of initial situations. We recognized 14 such initial patterns, which are implied by these schemas (such as 'initiation of imperceptibility' or 'initiation of dysfunctionality'). Our analysis shows that *za-* verbs which mean initiation and do not belong to the EMISSION OF MATTER schema, are, in fact, realizations of these initial patterns.

vanja.miljkovic@isj.sanu.ac.rs
pablo_astrid@yahoo.com

JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREME
Jezička istraživanja
april 2016

Izdavač
Filozofski fakultet u Nišu
Ćirila i Metodija 2

Za izdavača
Prof. dr Natalija Jovanović, dekan

Lektura
Maja Stojković (srpski)
Kelsey Montzka (engleski)

Dizajn korica
Darko Jovanović

Prelom
Milan D. Randelović

Format
17x24

Štampa
UNIGRAF X-COPY

Tiraž
100 primeraka

ISBN 978-86-7379-446-4